

Τοπωνυμικά τῶν Ἀθηνῶν 1945, σσ. 265. Τοῦ αὐτοῦ, Τοπωνυμικὲς ἀλήθειες, Ν. Ἔστ. 39 (1946), σ. 371-373 καὶ 884. Οἱ Ἀρβανῖτες στὸ Μενίδι καὶ στὸ Μαρούσι, αὐτόθι 45 (1949), 89-90. Ἀρβανῖτες, οἱ Δωριεῖς τοῦ νεωτέρου Ἑλληνισμοῦ, Ἀθῆναι 1960, σσ. 377. Μ. Τσέλιου, Τὰ μπερδέματα τῆς Πλάκας, Ν. Ἔστ. 39 (1946), σ. 624-625. Ἰ. Χ. Πούλου, Ἡ ἐποίκησις τῶν Ἀλβανῶν εἰς Κορινθίαν, ΕΜΑ 3 (1950), σ. 31-100. Τοῦ αὐτοῦ, Συμβολὴ εἰς τὸ τοπωνυμικὸν τῆς Κορινθίας, Πελοπονν. 3-4 (1960), σ. 343-347. Α. Χατζηγάκη, Τ' Ἀσπροπόταμο τῆς Πίνδου, τοπωνυμικά, Τρίκαλα 1950, σ. 163-164. Γ. Χ. Σούλη, Περὶ τῶν μεσαιωνικῶν Ἀλβανικῶν φύλων τῶν Μαλακασίων, Μπουῖων καὶ Μεσαριτῶν, ΕΕΒΣ 23 (1953), σ. 213-216. Γ. Κονιδάρη, Περὶ τὴν πρώτην μνεΐαν τῶν Ἀλβανῶν ἐν ταῖς ἐκκλησιαστικαῖς πηγαῖς καὶ τὰ ὅρια τῆς χώρας των ἐπὶ Βυζαντινῶν, αὐτόθι, σ. 395-414. Θ. Κριεζῆ, Ἰλλυριοὶ - Ἀρβανῖτες - Ἀλβανοί, Τὸ Μέλλον τῆς Ὑδρας 13 (1953), τευχ. 7 (149), σ. 153-154. Ἐρας Λ. Βρανούση, Κομισκόρτης ὁ ἐξ Ἀρβάνων, Ἰωάννινα 1962, σσ. 29.

#### δ') Τουρκικά.

Τὰ Τουρκικὰ τοπωνύμια, τὰ ὁποῖα διὰ τὴν Τουρκικὴν κατοχὴν ἀπειτυπώθησαν ἐπὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ χώρου ἤδη ἀπὸ τοῦ 15 αἰ. δὲν ἔτυχον ἰδιαιτέρας συλλογῆς καὶ μελέτης. Εὗρισκονται ἐγκατεσπαρμένα μεταξὺ τῶν ἄλλων τοπωνυμίων τῶν διαφόρων περιοχῶν τῆς Ἑλλάδος καὶ ἐξετάζονται ἐκάστοτε ὑπὸ τῶν μελετητῶν εἴτε μεμονωμένα, ὅταν ἀναγράφονται ἀλφαβητικῶς, εἴτε ὡς ὁμάς. Οἱ Τοῦρκοι, ὡς ἐπίσημον κράτος, ὅπου παρέμειναν, ἐσεβάσθησαν πολλαχοῦ τὰ ὑπάρχοντα ὀνόματα τοῦ τόπου, ἀλλ' ἐπειδὴ ἐγκατεστάθησαν καὶ εἰς τὴν ὕπαιθρον ὡς γεωργοί, φυσικὸν ἦτο ὡς ἰδιοκτῆται τοῦ τόπου, νὰ ἀφῆκαν τὰ ὀνόματά των. Συνήθως εἰς αὐτὴν τὴν κατηγορίαν ἀνήκουν τὰ ὀνόματα χωρίων ἢ ἐκτάσεων, ἰδίως πεδινῶν περιοχῶν, ἀνηκουσῶν εἰς Τούρκους Ἀγάδες (τὰ τσιφλίκια). Ὑπάρχουν ὁμως καὶ τοπωνύμια ἀπὸ λέξεις Τουρκικὰς, αὐτὰς τὰς ὁποίας μεταχειρίζεται ὁ λαὸς καὶ τὰς ὁποίας ἀποδίδει κατόπιν εἰς τοπωνύμια, ὡς π.χ. τὸ Τουρκ. *derbend* = δίοδος, κλεισώρεια, ἐλέχθη ὡς τοπων. Δερβένι.

Δὲν ἔλειψαν βεβαίως καὶ ἐκ μέρους τῶν Τούρκων ἀλλαγὰὶ ὀνομάτων ὡς εἰς τὰς νήσους π.χ., ὅπου τὴν μὲν Κῶ ἐκάλεσαν Σταγκός, τὴν δὲ Τήνον Στάντην καὶ τὴν Χίον Σακίζ. Συνεσωμάτωσαν δηλ. τὸ εἰς

τήν = ἑστὴν πρὸς τὸ τῆς νήσου ὄνομα (ἑς τὴν Κῶ, ἑς τὴν Τήνο), ὅπως εἶπον καὶ Σταγκίο (ἑς τὴν Κῶ). Ἐπίσης ἐκάλεσαν τὰ Θερμιά διὰ τοῦ Χαμὰμ Ἀντᾶς (ἦτοι νῆσος λουτρῶν), τὴν Ὑδραν διὰ τοῦ Τσαμᾶντᾶς καὶ τὰς Σπέτσας διὰ τοῦ Σούλιζαν<sup>1</sup>. Ἐκ τῶν ἐργασιῶν εἰς τὰς ὁποίας δύναται τις νὰ εὔρη καὶ περὶ Τουρκικῶν τοπωνυμίων σημειώνομεν τὰς ἐξῆς: Σ. Μενάρδου, ἔνθ' ἄν., σ. 415-419. Γ. Καλαϊσάκη, Ὀνοματολογία τῶν πόλεων καὶ χωρίων τῆς Κρήτης, Κρητικὸς Ἀστὴρ 3 (1909), τεύχ. 59, σ. 457α-458β. Σ. Ξανθοῦδίδου, Χάνδαξ - Ἡράκλειον. Ἱστορικὰ σημειώματα ἐν Ἡρακλείῳ Κρήτης 1927. Ἰω. Σαρρῆ, Τὰ τοπωνύμια τῆς Ἀττικῆς, Ἀθηνᾶ 40 (1928), σ. 156. Κ. Γ. Φανουράκη, Τουρκοκρηῖτες, Ἐν Χανίοις 1929. Ν. Τωμαδάκη, Συμβολὴ εἰς τὴν μελέτην Σλαβικῶν, Ἀρμενικῶν καὶ Τουρκικῶν ἐποικήσεων ἐν Κρήτῃ ΕΕΚΣ 2 (1939), σ. 7-19. Τοῦ αὐτοῦ, Προβλήματα τῆς ἐν Κρήτῃ Ἀραβοκρατίας (826-961 μ.Χ.), ΕΕΒΣ 30 (1960), σ. 1-38. Α. Χατζηγάκη, Τ' Ἀσπροπόταμο Πίνδου, σ. 155-161. Κ. Ἡλιοπούλου, Τὸ τοπωνυμικὸν τῆς Ἠλείας, Ἀθηνᾶ 42 (1948), σ. 180-182. Χρ. Παπαχριστοδούλου, Τοπωνυμικὰ τῆς Ρόδου, Ρόδος 1951, σ. 121-124. Ι. Παπαρηγοράκη, Πολλαχοῦ τοῦ περιοδ. Κρητικὴ Ἑστία.

### ε') Βενετικά.

Ἀρκεταὶ ἀπὸ τὰς εἰς τὸ Βυζάντιον εἰσελθούσας λατινικὰς λέξεις ἀφωμοιώθησαν εἰς τὴν κοινὴν Ἑλληνικὴν, βραδύτερον δὲ ὑπεισηλθον καὶ ἄλλαι διὰ τῆς Φραγκοκρατίας καὶ τῆς Βενετοκρατίας. Κυρίως ὁμως τὸ ἐμπόριον μεταξὺ Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως, ἡ ἐπαφὴ μὲ ἐμπόρους Βενετοὺς καὶ Γενουηνοὺς καὶ ἡ ὑπηρεσία τῶν Ἑλλήνων ὡς ναυτικῶν εἰς τὴν βενετικὴν πολιτείαν καὶ ἡ χρῆσις τῶν Πορτολάνων ἐκ μέρους τῶν ναυτικῶν ἔδωκαν εἰς τὸ Ἑλληνικὸν λεξιλόγιον, ἰδίᾳ τῶν παραλίων μερῶν καὶ τῶν νήσων, πολλὰς λέξεις ἀπὸ τὰς Ρωμανικὰς (κυρίως τὴν Βενετικὴν) καὶ ἄλλας Εὐρωπαϊκὰς γλώσσας.

Αἱ λέξεις αὗται ἐχρησιμοποιήθησαν τὸ πρῶτον ὡς προσηγορικά, εἶτα ὁμως διὰ πολλῶν ἐκ τούτων ἐχαρακτηρίσθησαν καὶ τόποι καὶ οὕτω κατήντησαν αὗται τοπωνύμια.

Εἰδικὴν ἐργασίαν περὶ τῶν τοπωνυμίων τούτων εἰς τὴν Ἑλληνικὴν δὲν ἔχομεν. Ταῦτα ἐξετάζονται συνήθως μεμονωμένα ἢ ὡς ὁμάς

1. Βλ. Α. Βάλληνηδα, ἔνθ' ἄν., σ. 4.

εἰς τὰς κατὰ τόπους τοπωνυμικὰς ἐργασίας, ὡς π.χ. ἐν Ρόδῳ ὑπὸ τοῦ Χ. Παπαχριστοδούλου, ἐνθ' ἄν., σ. 218 - 221. Γενικὴν μελέτην περὶ τούτων ἔγραψε τὸ ζεῦγος Henry and Renée Kahane, *Italienische Ortsnamen in Griechenland* [= *Texte und Forschungen zur Byz.-neugr. Philol.* XXXVI, prof. N. Bees], Athen 1940. Ἀπάντησιν εἰς τὴν ἐργασίαν ταύτην ἐδημοσίευσεν ὁ D. Georgacas, *Italian Place-Names in Greece and Place-Names from Italian Loanwords*, *Beitr. Namenfor.* 2 (1950), σ. 149 - 170 καὶ *Italian place-names in Greece*, αὐτόθι 3 (1951), σ. 266 - 270.

### ς') Κουτσοβλαχικά.

Τὰ Κουτσοβλαχικά τοπωνύμια τῆς Πίνδου καὶ τῶν περὶ ἑξ περιοχῶν δὲν ἔτυχον συστηματικῆς συλλογῆς καὶ εἰδικῆς μελέτης παρ' Ἑλληνοῦς ἐρευνητοῦ. Τελευταίως μίαν συλλογὴν τούτων δίδει ὁ Α. Χατζηγάκης, *Τ' Ἀσπροπόταμο Πίνδου*, 1950, σ. 127 - 154.

Ἐνδιαφέρουσα θὰ ἦτο μία συλλογὴ τῶν τοπωνυμίων ἔξω τοῦ χώρου ὅπου εὐρίσκονται σήμερον οἱ Βλάχοι, δηλ. ἀπὸ τὰ μέρη ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἐπέρασαν.

Ἡ πρώτη ρητὴ μνεία τῆς λέξεως *Βλάχοι* γίνεται τῷ 976 παρὰ Κεδρηνοῦ (II, σ. 435): «*Τούτων δὲ τῶν τεσσάρων ἀδελφῶν Δαβὶδ μὲν εὐθὺς ἀπεβίω ἀναιρεθεὶς μέσῳ Καστορίας καὶ Πρέσπας κατὰ τὰς λεγομένας Καλὰς Δροῦς παρὰ τινων βλάχων ὀδιτῶν*».

Ἐκλήθησαν δὲ οὗτοι *Κουτσόβλαχοι* (κιουτσουκ βλάχ = μικροὶ βλάχοι) παρὰ τῶν Τούρκων πρὸς ἀντιδιαστολὴν ἀπὸ τῶν κατοίκων τῆς Ρουμανίας ἧτοι τῆς Μεγάλης Βλαχίας. Ἡ γλῶσσα των εἶναι λατινογενῆς (ρωμανικὴ) καὶ δὲν ἠδύνατο νὰ ὑπάρχη ἐν Ἑλλάδι καὶ ἐν Ἀνατολῇ πρὸ τῆς ἐπεκτάσεως αὐτόθι τοῦ Ρωμαϊκοῦ κράτους, ἢ δὲ παρουσία τῶν Κουτσοβλάχων ἐπὶ τῶν ὄρεων ἐρμηνεύεται ἐκ τῆς ὄροφυλακίας, δηλ. ὅσοι ἐντόπιοι Μακεδόνες ἀπελύοντο τοῦ στρατοῦ τῶν Ρωμαίων, ἀπόμαχοι μετὰ 20 - 30 ἐτῶν στρατιωτικὴν ὑπηρεσίαν, εἰθισμένοι εἰς τὸν ἀπράγμονα βίον τοῦ στρατοπέδου καὶ ἀγνοοῦντες τέχνας, ἀλλὰ γνωρίζοντες τὴν λατινικὴν γλῶσσαν, ἀνελάμβανον εὐχαρίστως ὡς ὄροφύλακες νὰ προσφέρουν καὶ περαιτέρω τὰς ὑπηρεσίας των εἰς τὰς ἀρχὰς τῆς πατρίδος των.

Τὰ Κουτσοβλαχικά τοπωνύμια ἐκ τῶν ξένων ἐρευνητῶν ἐμελέτησεν ὁ G. Weigand, *Die Aromunischen in Pindugsebiere*, *Jahresbericht des Institus für rumänische Sprache zu Leipzig*, Leipzig

1919 - 1920, σ. 60 - 64, 174 - 218. Κατὰ τὸν Weigand ταῦτα κατὰ τὸ ἥμισυ (29) εἶναι Σλαβικά, 21 εἶναι Κουτσοβλαχικά καὶ 15 εἶναι Ἑλληνικά. Δηλ. κατὰ τὰς δυτικὰς κλιτῦς τῆς Πίνδου καὶ νοτίως τῆς λίμνης τῶν Ἰωαννίνων πλεονάζουν τὰ Σλαβικά καὶ νοτίως ἀπὸ Κερασόβου μέχρι Καρπενησίου τὰ Ἑλληνικά. Ὁ Weigand λέγει πρὸς τούτοις ὅτι οἱ Κουτσοβλάχοι ἐγκατεστάθησαν εἰς τὴν Πίνδον τὸν 10<sup>ον</sup> αἰῶνα, ἐπειδὴ κατὰ τὸ δεύτερον ἥμισυ τοῦ αἰῶνος τούτου μνημονεύονται διὰ πρώτην φοράν Βλαχικαὶ ποιμενικαὶ περιπλανήσεις παρὰ τὴν Καστοριάν.

Διὰ τὴν ἐτυμολογικὴν διασάφησιν τῶν Κουτσοβλαχικῶν τοπωνυμίων<sup>1</sup> βλ. καὶ G. Pascu, Dictionnaire étymologique macédo-roumain. I. Les éléments latins et romans. II. Les éléments grecs, turcs, slaves, albanais, germaniques, hongrois, néologismes, créations immédiates obscurs. Cernauți 1927.

Ἀπὸ ἑλληνικῆς πλευρᾶς περὶ Κουτσοβλάχων γενικῶς σημειώνομεν τὰς ἑξῆς μελέτας: Γ. Παπαδοπούλου, Περὶ τοῦ ἐν Βλάχοις Ἑλληνισμοῦ, Πανδώρα 10 (1859), σ. 169 - 176, 193 - 204. Marino P. Vreto, Mélanges néo-helléniques, ἐν Παρισίοις 1866, σ. 21 - 22 (ἐνθα: Les Valaques ou Vlaques du Pinde et les Albanais). Π. Θεσπροτοῦ = Ἀραβαντινοῦ], Μονογραφία περὶ Βλάχων ἢ Κουτσοβλάχων, Πανδώρα 19 (1869), σ. 441 - 445, 20 (1870), σ. 11 - 15, 44 - 45, 94 - 96, 111 - 112. Α. Κ. Ἐμμανουήλ, Καταγωγή, γλῶσσα καὶ ὄνομα τῶν Βλάχων, Ἑστία 6 (1878), ἀριθμ. 14. Π. Ἀραβαντινοῦ, Μονογραφία περὶ Κουτσοβλάχων, ἐν Ἀθήναις 1905. Α. Θ. Σπηλιωτοπούλου, Οἱ Βλαχόφωνοι Ἑλληνες (Βιβλιοθήκη Συλλόγου πρὸς διάδοσιν τῶν Ἑλληνικῶν Γραμμάτων), ἀριθ. 58, ἐν Ἀθήναις 1909. Θ. Κωτσίου, Οἱ Ἑλληνόβλαχοι ἢ Κουτσόβλαχοι, Ἑλληνισμὸς 12 (1909), σ. 481 - 494. Μ. Χρυσόχοου, Βλάχοι καὶ Κουτσόβλαχοι μετὰ δύο γεωγραφικῶν πινάκων, ἐν Ἀθήναις 1909. Τελευταίως ἠσχολήθη ὁ Α. Κεραμόπουλος, οὗτινος σημειώνομεν τὰς μελέτας: Τί εἶναι οἱ Κουτσόβλαχοι, Ἀθήναι 1939, σσ. 152. Οἱ Ἑλληνες καὶ οἱ Βόρειοι γείτονες, Ἀθήναι 1945, σ. 185 - 197. Εἶδεν ὁ Στράβων Βλάχους εἰς τὴν Πίνδον; ΕΕΒΣ 23 (1953), σ. 65 - 73. Ὁ Στράβων, οἱ Περραιβοὶ καὶ οἱ Βλάχοι, ΕΕΦΣΠΑ 4 (1953/4), σ. 55 - 59. Οἱ Βλάχοι, Προσφορ. εἰς Σ. Κυριακίδ., σ. 326 - 344. Οἱ Βλάχοι καὶ οἱ Βούλ-

1. Περὶ τῶν Κουτσοβλαχικῶν τοπωνυμίων ἐν Ἀλβανίᾳ, βλ. Th. Carida n, Farşeroşii ἐν Dacoromania 6 (1929/30), σ. 82 - 92.

γαροι, Ν. Ἔστ. 57 (1955), σ. 25 - 27. Τέλος ἔχομεν καὶ τοῦ Κ. Νικολαΐδου, Ἑτυμολογικὸν λεξικὸν τῆς Κουτσοβλαχικῆς γλώσσης, ἐν Ἀθήναις 1909, σσ. μζ' + 598.

## II. ΤΟΠΩΝΥΜΙΚΑΙ ΜΕΛΕΤΑΙ ΚΑΤΑ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΣ

Τὸν μελετητὴν τῶν Ἑλληνικῶν Τοπωνυμίων θὰ διευκολύνῃ, πλὴν τῆς ἀνωτέρω εἰδολογικῆς κατατάξεως τῶν τοπωνυμικῶν ἐν Ἑλλάδι μελετῶν, καὶ μία ἀκόμη κατάταξις αὐτῶν κατὰ περιφερείας, δεδομένου μάλιστα ὅτι σημαντικὸς ἀριθμὸς ἐργασιῶν ἐξετάζει ἐν τῷ συνόλῳ τῶν τὰ τοπωνύμια μιᾶς περιφερείας κατὰ τρόπον ὃ ὁποῖος δὲν ἐπιτρέπει μίαν εἰδολογικὴν ὡς ἀνωτέρω κατάταξιν. Ἐπὶ πλεόν, κατ' ἀνάγκην μελέται τινὲς ἐκ τῶν ἀνωτέρω, θὰ σημειωθοῦν ἐκ νέου, ὅπου τοῦτο κρίνεται σκόπιμον.

Οὕτω, νομίζομεν ὅτι ἡ διδομένη εἰκὼν τῆς ὅλης ἑλληνικῆς τοπωνυμικῆς κινήσεως θὰ εἶναι πληρεστέρα καὶ σαφεστέρα. Καὶ ἐνταῦθα βεβαίως θὰ σημειώσωμεν τὰς σπουδαιότερας ἐργασίας, τὴν δημοσίευσιν τῶν ὁποίων διηυκόλυνον κυρίως τὰ τοπικὰ περιοδικὰ (Ἡμερολόγια, Ἐπετηρίδες, Χρονικά, Ἀρχεῖα κλπ.). Ἐλάχισται ἐδημοσιεύθησαν αὐτοτελῶς. Κατὰ περιφερείας λοιπὸν ἔχομεν :

### 1. ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΣ

Γενικά: Ἡ Πελοπόννησος, ἡ ὁποία κατὰ Στράβωνα (8, 1, 3) « σχεδὸν δέ τι καὶ ἀκρόπολις ἐστὶν τῆς συμπάσης Ἑλλάδος », εἶναι γνωστὴ ὑπὸ τὰ ὀνόματα: Πελοπόννησος, Ἀπία, Ἀπιδ, Πελασγία, Ἀργος, Ἀχαΐα, Κατωτικὰ ἢ Κάτω Μέρη, Ἑλλάς, Μορέας, Μοριάς.

Ἐκ τῶν ὀνομάτων τούτων τὸ πρῶτον, Πελοπόννησος, τὸ ἔχον σχέσιν μὲ τὸν μῦθον τοῦ Πέλοπος — οἱ ἀρχαῖοι μῦθοι πρέπει νὰ ἐξετάζωνται ἐν σχέσει καὶ πρὸς τὰ τοπωνύμια — ἀπετέλεσεν ἀντικείμενον σπουδῆς κυρίως ξένων μελετητῶν, ὡς τῶν Ph. Buttmann, Krahnert, von Wilamowitz - Möllendorff, E. Schwyzer, M. P. Nilsson κ.ἄ.

Ἐκ τῶν ἡμετέρων ἔγραψαν περὶ αὐτοῦ ὁ: Α. Χατζῆς, Πέλοπος - Πελοπόννησος - Μορέας (ὄρμος), Ν. Δρόμ. 5 (1942), φ. 69 - 71, σ. 35. Ὁ αὐτός, Πελοπόννησος - Μορέας (ὄρμος), Ἐπιστήμη 3 (1947), σ. 100 - 103 καὶ ὁ Δ. Γεωργακάς, Ἀρχαῖα ὀνόματα τῆς Πελοποννήσου, Πελοπονν. Πρωτοχρ. 1960, σ. 119 - 121 καὶ Τὰ ὀνόματα Πέλοψ - Πελοπόννησος, αὐτόθι 1961, σ. 79 - 82.